

Miroslav Vejlupek (Čerchovský)

Slovo k životu a dílu Jana Vrby básníka

Od spontánní expresivity k lyrické impresi

Jako člověk a jako autor historických románů, přednášek a statí byl mužem polemik, kritice ovšem podrobený. Jako romanopisec zpracovávající venkovskou tematiku nařčen z neobjevnosti syžetové a fabulační a také z lajdáctví pravopisného. Čtenáři slovesných děl takzvaně přírodních ho velebili a rovněž evropská literatura mu přiznala originalitu, ba novátorství. Jako básník je už zcela přehlížen, nezaslouženě ovšem.

Pětadvacetiletému klenečskému rodáku Janu Vrbovi (* 10. 12. 1889) vyšla v roce 1914 knižní prvotina. Řekneme-li, že autor básnické sbírky „**Radostné zaslíbení**“ toho roku do české poezie vstoupil, nebude to pravda, neboť už básní-prologem „**Rozbijte číše!**“ Vrba do poezie druhého desetiletí dvacátého věku robustně vtrhl. „*Rozbijte číše, z kterých jste pili, / rozbijte číše po otcích – / všechna ta hesla, pro něž jste žili, / všechno to malé, zač jste se bili, / vymyťte z hrudi dětí svých,*“ vybízí Vrba, přičemž přidává „**Zrození myšlenky**“, báseň-alternativu: „*Jak žár když vzlétne nad krovky a kolem rudě svítá, / tak náhle ze tmy rodí se myšlenka křečovitá – / nabývá tvaru pozvolna, šíří se, mohutní, vzrůstá, / slabiky, hlásky pravých slov v děsivá kladou se ústa. // Pak naráz všecko ustrne – vteřina strašně letí – / mužové hlavy schýlili, k mat-*

kám se choulí děti – / a v těle každý napjat nerv – ticho tak příšerně zvoní ... “ I na jiných místech sbírky básník dotvrdil silou naprosté spontánnosti, že vnímá nazrálost doby k politickým a filozoficko-etickým změnám: „*A poutník cítil, že lží je všecko, co zpívaly věky / světem že veliká vášeň jde, / oděná zjara v bělostné květy a v létě ve vlčí mák, / a kam padne jednou, / zabučí divoká touha, závratná šílená píseň všechno / v kouř tónů svých sepřede...*“ („Smrtná touha“)

4

Pro pořádek: Když Vrba zamíří do české expresionisticky laděné literatury, je to do kontextu, v němž první housle už hrají Josef Váchal (např. „Pláň astrální – Spiritistická sedánka“, 1906, „Pláň elementární – Pláň vášní a pudů“, 1907), s ním osmnáctiletý Lev Blatný („Vzkazuji“, 1912), také Richard Weiner („Pták“, 1913) nebo časopisecky Karel Čapek. Také Jan Vrba se vzepřel myšlenkově vyprázdněné společenské realitě, která hrozí ztrátou autentičnosti života, a řešením je mu bezvýhradné niterné splynutí s přírodou a jejími neotřesitelnými zákony. Bratrství všeho ve Všeohmíru je základní, nejsměrodatnější a ovšemže celoživotní filozofickou linií muže, jenž si v raném mládí prožil nezávaděníhodné martýrium. Niterným bolestem mladého Vrby bude ovšem patřit příští část našeho textu, v této se patří zdůraznit, že existenciální úvahy, psychické stavy, ale i nekončící, místy až úpěnlivé hledačství Jan Vrba ozřejmuje skutečně zejména – básněním. V rozpětí deseti let (1914 – 1924) vydal básnických sbírek pět – „Radostné zaslíbení“, „Jitřní lov“, „Zahrada Getsemanská“, „V polední stráni“ a „Svítání a svět“ –, přičemž poznamenáváme, že i komplet „Les“ (poprvé ineditně v březnu 1915), jenž měl být původně cyklem básní v próze a svoji konečnou, přepracovanou podobu dostal až po přátelské intervenci Otokara Březiny, buď jak buď básní v próze stejně zůstal. A nerozpakujeme se přidat názor, že i velmi úspěšný román „Borovice“ (napsán ještě v roce 1924, vydán o rok později), tato epopej stromu, je ve skutečnosti, ať autor ten záměr měl, nebo ne, epopejí-básní. Tvůrce nemohl a neuměl jinak.

A což opravdová báseň „Borovice“? „*Chrastavické lesy, lesy mého mládí, / nelze vypovědět, jak mne to k vám svádí ... / Nelze zapomenout vašich krasavic ... / Prímých jako svíce, zrudlých jako plamen, / útlých boků, štíhlých – rozpřažených ramen – – / Nelze zapomenout vašich borovic!*“ Takových laskavých pohlazení srdcí

literárního publika, domácího tím spíše, má Vrba na svém tvůrčím kontě mnohem, mnohem více.

Potud je Vrba básníkem zdařile usilujícím o originalitu. Dnes je sice vyzdvihován v podstatě výlučně jako přírodní prozaik, to však nebrání upozornit na umělcovo sociální cítění a odmítnutí řádu, který devastuje lidství. V tomto směru je nejvýraznějším, nejpůsobivějším, ale také nejdiskutabilnějším dílkem „Balada o srdci“. Ve válcovně v Polské Ostravě pracuje mladý Jindřich Klvaňa, statný mládenec dosud schopný zastat namáhavou, jednotvárnou, ubíjející práci, která však nemůže zotročit Jindřichovy myšlenky. O tom Jan Vrba: „... cítil, že továrna bere a nedává, / že z těla mladého mízu mu vysává. // A to je strašná věc, když chudý procítá, / když chudý myslí a cítí a vidí, / že na tom světě se nenají dosyta / většina lidí.“ Jindřichův obličej zohyzdí tekoucí vystříklá ocel a neštěstí nemá konce, Jindřichova milá, švadlenka, umírá na tuberkulózu. A ještě druhý, těžký úraz zkosí Jindřicha, ale ten – míněním lékaře i ředitele navzdory a nemaje již jiný svět – opět najde cestu jedině do válcovny, kde „když týden druhý se k sobotě naklonil, / ryk hrůzy divoké válcovnou zazvonil. / Stroje se zvlčily – snad prasklo cosi v nich, / snad povolily tlaku niter ohnivých ... / Dělová rána – a žhnoucí tyč letí / naproti dělníku, který má šest dětí ... // Ta chvíle nadešla! / Měl věru štěstí ... // Směšný skok Klvaňův – srazil ho pěstí ... // Však běda! Sám, on sám. – Ježíši svatý! / Na prsou plamenem chytají šaty, / do srdce boří se ohnivá tyč ...“

Kterému čtenáři nevytane v paměti (?): „V tu chvíli Antonín, topič mozolnatý, / poznal těch dvacet pět roků u pece, u lopaty, / v nichž oči mu krájel plamenný nůž, / a poznav, že stačí to muži, by zemřel jak muž, / zakřičel nesmírně nad nocí, nad světem vším: // „Soudruzi, dělníci elektrárenští, / slepý jsem, – nevidím!““

A podruhé – kterému čtenáři nevytane v paměti (?): „Já kopu, já pod zemí kopu, / já balvany jak hada kůže se jiskřící kopu, / pod Polskou Ostravou kopu. / Kahan mi zhasíná, do čela padly / zcuchané vlasy a spleené potem, / octem a žlučí se zalévá oko, / ze žil a z temena lebky se kouří, / zpod nehtů červená lije se krev, / já kopu, já pod zemí kopu ...“

Před „Baladou o srdci“ již byli v literární obci známí Jiří Wolker („Balada o očích topičových“) i Petr Bezruč („Kovkop“). Ovlivnila jejich díla chodského (taky) barda tak silně? Nebo se Jan Vrba snížil k epigonství?

Vrba napsal svoji baladu v roce 1928, ale uveřejněna byla až čtyři roky nato. Proč ta zdoluhavost, když Vrbův pracovní systém spočíval (a těch děl bylo osmdesát!) v pravidle jeden rok napsat, druhým rokem vydat? Lidovým čtenářem přeoblíbené Vrbovy knihy vycházely v (mnoha)tisícových nákladech, ale „Balada o srdci“ pouze jako stonákladová bibliofilie a ještě jako soukromý neprodejný tisk příčinlivého Antonína Vojtěcha. Proč vyšla balada v Polské Ostravě v podstatě jako úzce regionální záležitost? Alespoň jedno lze říci s naprostou určitostí – autor svolil k uveřejnění práce tentokrát neoriginální, stále ještě polotovaru řemeslně nedotaženému do konce.

6 Buď jak buď, pochybnost nemůže zastínit krásu veršů, jako jsou kupříkladu tyto:
„Teď všem se zdá, že život spí a spí i věci, / že černým rubášem svět celý zahalen ... / A přece slyším v dálce řeku slavně téci: / nesčíslný pláč a vzlyk a sten ... // Nad lemem obzoru zář bledá prosvítává, / a hvězda hvězdě dává znamení – / věc každá jako v zamyšlení vstává, / a přece ještě daleko je do dnění ... // Je mnoho tajemství před námi smrtelnými ... / Skal zamklkost z nich nejvyšš záhadná, / když vzhlíží k nebi zraky osleplými: / horskými jezery, jimž není dna ... // Však nechci z toho, co je zakázáno – / co slední den Ti darem v lokty střás ... / Mně ještě sterým kouzlem voní každé ráno / a písni lákavou zní jitřních ptáků hlas ...“ („Šťastná noc“)

A jak že to vlastně bylo s martýriem chodského poutníka směřujícího k Parnasu? V které části Vrbova životaběhu povstal básník? Níže o tom.

Ve stínu matčina utrpení a smrti

7

Žijící klasik Adolf Branaud před drahným časem vypověděl, že nejjistější cesta k tomu, jak se stát spisovatelem vede – nešťastným dětstvím. Klenečský rodák Jan Vrba je toho nezpochybnitelným příkladem.

Plyne stále ještě začátek nového, psaného dvacátého století, a Janovi je šestnáct. Toho odpoledne je ve světnici velké dusno – to v očekávání nejhoršího. Janova maminka již tři týdny polehává a smrt k ní jde krůček po krůčku, už se jí dotýká. Jan sedí za stolem a píše kvartánskou kompozici z češtiny. Jak neskutečný sarkasmus náhody: tématem kompozice je vylíčení hřbitova. Když se za oknem setmělo, postýskla si maminka, že by se jí daleko líp odcházel, kdyby věděla, co bude s dětmi a co z nich vyroste. Tak nějak v těch chvílích je Jan hotov s kompozicí. Jak neskutečná, symbolická předzvěst – Jan ji zakončil básní. Po deváté nemá maminka plíce – odešla.

„Strašná chvíle letí ... Já slyším hlas v duši ... / Já pokorně mlčím – a vy spíte hluší ... / Do věčna z věčna ... Hrou jeho zvání / v šírání? – v svítání? jdem zemskou plání? – // Kdo jsi Ty, jenž tak hovoříš temně? – / Jsi Život Věčný – nebo jsi Země? Jsi pouhý atomů zvěřený ruch – / nebo jsi Bůh?“ („Spodní tón“)

Jaké to budou před pubescentním mladíkem roky?

Příliš, příliš trpěla Janova synovská láska... Nešťasten v rodině, kam přišla jiná žena, nešťasten odcizující se otci, nešťasten prudérií na domažlickém gymnáziu, chodil za školu a toulal se po lesích. A psal. „*Zabořen v křesle u okna tak snívám podvečer, / když měsíc stříbří krajinu, a zvoní hudba sfér. / Po stráních bloudí ozvěna, a stromy nehnuty / v dvou řadách vroubí silnici jak světlé preludy, / v dálce se chřástal ozývá ze spleti hustých trav, / šum zvuků zvolna doznívá a silněj hučí splav ... / Hodiny věže vzdálené pak zdlouha udeří / a umlknou, by zazněly znovu, / až v duši mé se modře sešerí / snem teskným o domovu.*“ („Tichý domov“)

8

V minulé, první části naší stati jsme zmínili básníkovu celoživotní filozofii bezvýhradného niterného splynutí s přírodou a jejími neotřesitelnými zákony, filozofii bratrství všeho ve Všemohácnosti. Snad právě toto pojetí světa a života to bylo, co učinilo Jana Vrba tak odvážným, že do paměti krásného písemnictví doprovodil své blízké a sebe pak s tím nejsoukromějším příběhem. Do nejtěžší kapitoly neučesaného období příštího poety můžeme nahlédnout proto, že Jan Vrba v letech 1920 – 1926 psal a nakladatel J. Otto v roce 1927 vydal knihu „*Mládí*“. Janovi je toho roku třicet osm let a jeho smutek za matkou zmírnil čas jen zdánlivě, jen nepatrně. (Něco zůstává v člověku napořád, víme.) Spisovatel píše „*Psaníčko mamince*“: „*Znejmilejší maminko! ... Ještě než jsi umřela, říkávala nám často, že Tě budem hledat – bála jsi se, že to u nás špatně dopadne, až odejdeš – a to jsi měla pravdu. Byl nám vzat domov – a byl nám odcizen i otec. Nebylo nám možno smířiti se s tím, co se u nás dělo po Tvé smrti, poněvadž takové smíření by bylo znamenalo znesvěcení Tvé památky. Byly chvíle, kdy jsme měli i hlad – a já jsem jednou nejedl tři dny ...*

(...) *Život nás otužil, a všechny bolesti a strasti, které nám dával za průvodce v letech našeho růstu, způsobily jenom to, že jsme byli nuceni vyrůstati v sebekázní. Dnes stojíme u zvoleného díla, na kterém pracujeme svědomitě a zodpovědně. Každý z nás je zajištěn a každý z nás je řádným člověkem, jaké jsi z nás chtěla mít.*“

Už tušíme, jaký byl život dětí v rodině klenečského učitele Vrby, když mu zemřela manželka a když si přivedl druhou ženu. Jana traumatizující letité zkušenosti vyústily – k radosti macechy – až v rozpad rodinného krbu. To otec – pravdu však říkají-

cí – Janovi sdělil, že finanční situace rodiny se natolik zhoršila, že může podporovat synovy studie na Vysoké škole zemědělské ve Vídni už jen velmi málo. Jan i to málo odmítl a rozhodl se postavit na vlastní nohy. A dokázal to. Od dětství přes pubertu a léta jinošská až sem zápasil a bojoval. Na konci všech nesnází a konfliktů nikoli ztroskotanec, ale právě naopak odolná, sebevědomá, neobyčejně pracovitá individualita. Osobnost po starochodsku také básnivá, tvořivá, umanutá. Dalšími osobnostními rysy Jan Vrba nezapřel svou svéráznou samorostlost. Byl člověkem prý domýšlivým, tvrdili ti, kteří ho znali, ale v každém případě rázným v argumentaci, v podstatě vždy polemizujícím, nadobýčej výřečným. Nedbal autorit, neměl z nich respekt. Jsa ve sporu s kýmkoli, nehleděl na postavení protivníka. Když se ředitel Zemské lesnické školy v Jemnici impulsivně rozhodl, že umanutého Choda, třebaže ve třídě primuse, ze studií vyhodí (na domažlickém gymnáziu taková věc Jana skutečně potkala), opoující student „ubil“ ředitele tak důkladnou znalostí i výkladem školního řádu a takovým důrazem na morální principy jejich sporu, že deklasovaný ředitel své rozhodnutí raději odvolal. Jan Vrba se o tom rozepsal v knize „**Bludiště**“, jím prezentované jako román, což ovšem rozhodně odmítáme – jde o sebeprojekci v chronologicky řazených memoárech, jde o soubor autobiografického sebevyličení, teď už poznamenaného přílišnou sebeidealizací a jednostranným důrazem na – nezřídka jenže relativní – přednosti ducha pisatele. V postavě Jana Říhy je samozřejmě (ne)ukryt sám autor.

Ostatně není to poprvé. Už v prvním literárním rukopisu, kompletu šestatřiceti – s autorem řečeno – „obrázků“, jež začínající básník a spisovatel dodatečně zosnoval do logicky vyznívajících struktury s názvem „**Les**“, poznáváme v Ondřejovi Kořánovi mladého Vrba a už v další knize literárních obrázků („**Kniha z přírody**“, 1920) nemá spisovatel před čtenářem tajností, když v úvodním slovu napíše: „*Tak: jsem v ní sám a celý.*“ Tento poznatek mějme na paměti ať čteme jakékoli Vrbovo dílo: potkali jsme se s osobností, která literaturu nejen píše, ale programově do ní vchází, což může být jen další z příznaků Vrbovy filozofie o bratrství jednotlivostí v našem světě, světě-vesmíru. Může za tím být i něco docela jiného.

Takže rané dětství Jana Vrby alias Ondřeje Kořána. Je skličující. Je depresivní. A po stu letech stále soucit vyvolávající. „*Měl velice rád svou smutnou a tichou mat-*

ku“, píše Vrba o Ondřeji Kořánovi, „ *kterou často vídal slzet a vzdychat, když otec na ni křičel. Tetelil se strachy, ale přitom svíral droboučké pěstičky, jako by mu chtěl natlouci. Styděl se za něho, že je tak tvrdý a drsný a dětsky ho nenáviděl.*“ Ondříšek zazlíval mamince, že je ochotna s útrpným úsměvem poslouchat vrávorajícího a páchnoucího otce, který mu byl odporný. Jakési noci se probudil a uviděl polonahého tátu s křikem hrozit mamince. Vskočil z postýlky, postavil se před maminku, jako by ji chtěl chránit a plačtivě se rozkřičel. Vtom táta cosi zlého vykřikl – maminka se vzpřímila, vytřeštila oči ... z úst jí vytryskla krev, a skácela se na zem. Dlouho k nim dojížděl lékař...

10 Tvrdíme, že takové dětství a takové zkušenosti adolescenta nemohly příštího umělce neneurotizovat, čemuž odpovídá i zcela absentující respekt z autorit. Právě takový Vrba vyrostl jednak v ne právě nejpovolanejšího popularizátora chodské historie, jednak v tvůrce originálnějšího, vůbec ne nehodnotného, polemizujícího pásma veršů „*Kosmické*“. Zatímco v přednáškách nazvaných „*Chodsko pod Haltravou*“ (1924) Vrbův bratranec Baar nalézá nejen že přemíru nepřesností a smyšlenek, ale zlobí ho, že „*počíná Vrba otevřeně rýpat do Jiráska*“ a že necituje Jana Františka Hrušku, třeba „*jeho dialektologický slovník statečně drancuje*“ a že pak „*i plivne do studánky, ze které se napil*“. (Jindřich Š. Baar: „*Nehistorická historie*“) To knížku „*Kosmické*“ psal Jan Vrba v letech 1942 – 1943 a 1946, k názvu přidal přívlástek „*darebné verše*“ a v roce 1948 ji vytiskla Česká grafická Unie, a.s. autorovým vlastním nákladem „*jako soukromý a neprodejný tisk pro radost a potěšení svých přátel v pěti stech číslovaných výtiscích*“. Svědčí ve Vrbův prospěch, že se zajímal o výsledky těch vědních oborů, které posunují lidstvo na novou úroveň vědomostí, možností a evolučního exodu. Jen takový básník si mohl troufnout na dialog s Janem Nerudou a jeho sbírkou „*Písne kosmické*“.

Vrbův cyklus obsahuje dvaapadesát číslovaných básní jako je týdnů v roce a příznačné pro něj je množství myšlenkových nuancí. Vedle ironického nadhledu přesvědčení o smyslu Vesmíru, parodie na existenciální nejistotu, satira na světobol. Samozřejmě ani žertěřství poznačené vtipem pravodatných Chodů nechybí. Ale především Vrba přináší do literatury Podčerchoví novou úroveň člověkovy povědomí. Nerudův

emocionální optimismus, podložený dobovou zatímní úrovní astronomie, slouží Vrbovi nejprve za terč k ironickému výsměšku, výsměšek však postupně přechází ve vážné zahloubání a konečné přitakání Janu Nerudovi. *„Nezlob se, tatíčku Nerudo, / že se ti v řemeslo pletu, / když oči upírám do výše / v jiskrno zářivých světů. // Jaký bych básník byl přírody, / kdybych se zemskou jen šinul, / ale tu ohromnou nebeskou / na pouti životem minul. // Ono z té zemské je někdy zle, / a básník se zhloubi stydí, / že se tu vůbec narodil / a patří do stáda lidí. // Do temné klenby se zahledí / v doutnavé jiskry ty věčné, / v žíhavé čáry létavic, / v závoje dráhy mléčné. // Paprsky odevšad letí vstříc, / každý mu nejinak svítí – / a než se nadá, je polapen / jak moucha v pavoučí síti. // Každý z těch paprsků má svůj hlas, / do uší zvoní mu tence ... / Ne, věř mi, tatíčku Nerudo, / není to konkurence.“*

11

Co se to dělo za Vrbova života v desetiletích před vydáním cyklu „Kosmické“? Už v roce 1903 Konstantin Eduardovič Ciolkovskij zveřejnil práci „Výzkum světových (rozuměj kosmických) prostorů reaktivními přístroji“. O šest let později Robert Hutchings Goddard vyslovuje názor, že jediným možným dopravním prostředkem do vesmíru je raketa poháněná kapalným kyslíkem a vodíkem. V roce 1929 přidává Ciolkovskij knihu „Kosmické raketové vlaky“. Zkrátka nazdáváme se, že už ten předzáródečný vývoj kosmonautiky nebyl chodskému básníku a spisovateli nikterak neznámý. Vyjádřil se k němu typicky „darebně“ po svém: *„Až bude nám zle na Zemi, / s odvahou, jež lidem sluší, / raketou, hnanou atomy, / skočíme na Venuši. // Pravdaže! Se svými válkami / i se svých vášní rotou, / s písněmi svými, láskami, / i se svědomí psotou. // Lidé se nikde nezmění, / i když se na chvílku zdají; / vždyť jiní ani nebyli / už Adam s Evou v ráji.“*

I takový je filozoficko-etický odkaz umělce Jana Vrby.

Tvůrce nového žánru

12

„... dnes vím zcela bezpečně, že právě příroda, její krása a hluboká moudrost to byly, co vnášelo do mého vlastního života klid, vyrovnaní i s nejtěžšími a nejbolestnějšími lidskými smutky a dávalo mi pocit spokojenosti s údělem, který mi byl ve zlomku věčnosti přisouzen.“ J. V.

Jan Vrba patřil též k autorům historických a vesnických románů, které všechny měly značný čtenářský ohlas u lidového literárního publika. Ale z historického hlediska co do kvality předčí tato literární díla opět básně, tentokrát básně v próze. Těmi si Vrba vydobyl nezapomnění. Patří se říci, že Vrba byl svrchovaným básníkem už z osobnostní podstaty a lze jen litovat, že svou bibliografií, čítající na osmdesát knih, tolik poškodil právě nedozrálými, uspěchanými prozaickými výtvoři překotně chrlnými i rok po roce, takže kritik F. X. Šalda k Vrbově produkci poznamenal, že autor je literárním velkopřumyslníkem.

Nicméně. Když básník vydal básnickou sbírku „Radostné zaslíbení“ (1914), nešlo o jeho první rukopis. Tím byl „Les“, dle autora román, dle přírodního prozaika Jaromíra Tomečka zápisník toulek přírodou, dle našeho cyklus básní v próze. Dílo

autor ve finále přezkompletoval do logicky vyznívající struktury šestatřiceti volně propojených literárních textů a Vrba ani neskrývá, že si s ním dlouho nevěděl rady. „Les“ měl být původně napsán veršem, neboť mladý Vrba netoužil po jiném než být básníkem a próza se mu nezdála dost vhodná k vyjádření toho, co chtěl říci. Nakonec však rozhodla rada učitele a rádce Vrbou nade vše ceněného, Otokara Březiny. Nad konečnou verzí „Lesa“ ovšem Vrba nikterak neoplýval sebevědomím a dílo vydal nejprve jako soukromý tisk v počtu pouhých padesáti exemplářů (1915). Jaké bylo jeho překvapení, když rok nato obdržel za druhotinu Výroční cenu České akademie!

I s odstupem takřka celého století a s přihlédnutím k celému Vrbovu dílu vytkneme „Lesu“ snad jen jeho přeromantické až kýchovité vyústění: Mladičkový lesní adjunkt Ondřej Kořán, jemuž se od „dívky s opálovýma očima“ Jiřiny dostalo příslibu prvního večerního pomilování, je krátce po slibu zastřelen pytlákem.

(In margine: Cen za literární dílo nasbíral Jan Vrba dost a dost, do roku 1926, kdy dokončil rukopis „Toulky lesem i polem“ ještě deset (z toho za „Bažantnici a jiné obrázky z přírody“ v roce 1923 Státní cenu za literaturu), přesto se právě v mysliveckém deníku „Toulky lesem i polem“ vyznal s velkým nadhledem a překvapivou skromností: „*Jsem ostatně tak málo literátem! Daleko víc jsem myslivcem, tulákem, povalečem na slunečních stráních – a nejvíc pohanem: bratrem všech stromů a křovin, zvířat, ptáků, brouků, hmyzu ... Slunce je mi takový boží pantáta, měsíc také – a s hvězdami si tykám.*“)

„Les“ je hlubokým výdechem soubytí. Soubytí žáčka obecné školy toulajícího se po vyučování pleněrem, soubytí neúspěšného gymnazisty a přírody, cele se zmocňující toho, kdo se jí otevře. Les, nenapodobitelný fenomén, kde „*vzbuzené tělo hmoty ve sterých tvarech otevřelo žíznivé rty, prahnoucí po bílém světle, aby je rozložilo v teplo a barvy*“, a který je „*krásný tak, že se tu jistě i kamení miluje*“, tak tento les má v „Lese“ také význam obrazu adolescentova vnitřního zmatku a nejednoduchého hledání vnitřní harmonie.

Třiadvacetiletý výjimečně nadaný básník přírody Jan Vrba svým „Lesem“ tematicky povystavil základní kámen české básně v próze položený básníkem Janem Nohou (1864 – 1928), osudu tak nápadně podobného osudu Vrbově, a umělecky bezkon-

kurenčně rozvinul české písemnictví o přírodě, jehož otcem-průkopníkem zůstává František Špatný (1814 – 1883).

A tak poté, co literatuře svěřil obraz lesa a obyvatel v lokalitě Černá Řeka na Domažlicku, začal Vrba v létě 1915 psát a celých následujících pět let psal drobné prózy, které pro vydání v roce 1920 nakonec uspořádal do „**Knihy z přírody**“. V té době ještě netušil, že jeho „přírodní básně prózou“ jsou v české literatuře novum s jeho jménem navždy spojené. To si uvědomil až mnohem později, kdy také „svůj“ krátký literární útvar pojmenoval nikoli básnický, ale po vzoru výtvarníků „*obrázkem z přírody*“. Nemusela tudíž Marie Fišerová v doslovu k sedmému vydání „**Bažantnice**“ (1955) hledat nikterak daleko, aby Jana Vrba nazvala „*povolaným básníkem stromů a malířem zvířete*“.

14

V těch pěti letech spisovatelské práce posílal Vrba své obrázky redaktoru F. V. Krejčímu, který je uveřejňoval v nedělní příloze Práva lidu. To už Vrba působil nejprve jako lesník ve Zručí nad Sázavou, potom jako učitel odborné přírodovědy na lesnické škole v Jemnici na Moravě a to jsou po Černé Řece další místa na mapě spisovatelovy inspirace, uměleckého růstu a tvůrčích zápasů. Sama „**Knihy z přírody**“, svěřuje se autor ve vstupním slově, je „*deníkem, zápisníkem nejosobnějších zpovědí – řadou odpovědí na otázky, které kladl život a čas*“.

Co nabízí Vrbův deník? Tak v obrázku „**Strom**“ lyrický meditativní postřeh: „*Mám takovou jabloň rád proto, že je podobná lidstvu. Vlastně: jabloň naší zemi a její květy lidstvu. Země je také taková jabloň, vyrostlá kdesi na zastrčené mezi vesmíru ...*“ A jakéže intimní tajnosti skrývá zápisník nejosobnějších zpovědí? V obrázku „**Země**“ jednu z nejzásadnějších: „*Stál jsem tiše na hrotu skály, díval jsem se pozorně do hloubky a do dálky a přemítal ... Ano, tisíce životů, miliony květů, výkřiků, zajásání a rozkoší spí v této temnotě a čekají na svoji jedinou a slavnou chvíli, aby v ní jásavě vyhořely a znovu se ponořily v temno ... A v té chvíli mne přepadlo takové pomýšlení: Hle! Miliony pokorně čekají, aby zahořely a zhasly – a proč ty nehoříš a nežiješ odevzdaně, proč se bojíš temnoty, zdali nejsi právě tak stvořením veliké matičky Země jako bratr strom a pták, jako sestra tráva nebo kvetoucí lilie? A tehdy se stalo, co jsem neočekával ... Bázeň před smrtí, která neustále chodila tiše se mnou,*

třebaže jsem si její přítomnost v srdci zapíral, pojednou ode mne odstoupila – a já cítil, že se už nikdy nevrátí.“

Těch třiadevadesát literárních obrázků v „**Knize z přírody**“ nenechá na pochybách, že právě forma básně v próze to je, co definitivně – po předešlých zřetelných náznacích ve sbírce „**Jitřní lov**“ (1917) – odvádí Jana Vrba od vokativní expresivity k lyrické impresi. Jaký div, že dalšími obrázky z přírody uveřejněnými v knize „**Bažantnice**“ (1922) pečetil Vrba své výsadní postavení v literatuře mladého Československa a v roce 1923 si „**Bažantníci**“ zaslouženě došel pro Státní cenu za literaturu. (Toho roku ještě Otokar Fischer, Otokar Šimek, Rudolf Těsnohlídek a Anna Maria Tilschová.) „*Milost tvůrčí chvíle básníkovy*“ (J. Vrba) přicházela a vracela se k autorovi „Bažantnice a jiných obrázků z přírody“ štědře často. Na mapě nekonečné inspirativnosti přibyla Vrbovou zásluhou reálná bažantnice u Jemnice a v krásném písemnictví bažantí kohoutek Kokorokó.

V literatuře nový, originální hrdina je mezi ostatními svého druhu ojedinělá, po všech stránkách nadprůměrná bytost. Spisovatel hrabavého měkkozobého sleduje od vylíhnutí až po jeho nucený skon, když se stane příliš nebezpečným ptačímu společenství v bažantnici. Myslivec Vrba má samozřejmou slabost pro odevzdání se lásce (připomeňme jenom obrázky Křepelčí milování, Láska hlemýžďů, oddíl Srnčí milování nebo básnický obrat o milujícím se kamení v krásném lese) a toto štěstí stihne dopřát i ptačímu siláku v kapitole „**Bažantí milování**“. Samozřejmě přitom zůstává opět svrchovaným, něžným lyrikem s řemeslným sklonem k antropomorfizaci a maluje: „*A sotva domyslíl, obrátil se k mladé slepici, a srdce mu sevřela tesklivá lítost. V té chvíli věděl příliš určitě, že má mladou slepici rád. Srdce mu přetévalo láskou a milostí, a přece byl sklíčen zármutkem, neboť chápal, jak těžké mu teď bude opustiti tuto, s níž přestál nejhorší svízele kruté zimy. A v rozněžnění, které ho zachvátilo z lítosti nad tragikou, že jaksi dobře nelze přijíti k ní s milostnými návrhy, obrátil se k ní a jal se zobákem čechrati peří v zátylí ... Ale sotva se dotkl Kokorokův zobák jejího týla, zachvěla se slepice tetelivě po celém těle, přitiskla se k němu blíž, až slyšel prudký tlukot jejího srdce ..., a oči přivřela, plna jsouc očekávání a milostného roztoužení. (...) A když se již všechno stalo*

a oni seděli těsně k sobě přituleni pod lískou, zdál se jim svět mnohem krásnější, než býval kdykoli dřív.“

16 K dvaadvaceti kapitolám „Bažantnice“, v kterých hutně obsáhl život té ptačí komunity, jejímž světem je nejdřív bažantnice, přidal Vrba ještě druhou část knihy, dvanáct samostatných literárních obrázků se shrnujícím názvem „Obrázky z přírody“. Nazvala-li Marie Fišerová Jana Vrba básníkem stromů, zapochybovat nemůže, kdo přečte obrázek „Kvetoucí stromy“. Příkladem: „*V tom čase jsem se také potkal na vysoké mezi před lesem s kvetoucí břízou. Ne s takovou bělokorou panenkou břízou, jaká stojí leckde na mýti nebo v mlazíně jako patnáctileté děvčátko, které si vyšlo poprvé za město na dostaveníčko (...)* Byla to bříza již hodně povyrostlá, ošlehaná větry a bouřemi – její kmen byl od země až k větvím plný, plničký širokých černých ran a rozšklebených jizev. Byl i trochu křivolaký – ale zato její koruna! V nejskvělejším gotickém dómu mohla býti postavena na hlavní oltář za monstranci – a jistě by nebyla získala ona, nýbrž dóm a oltář ... Právě vyrašené drobné a svěže zelené lístky zářily na ní jako drahé kameny – a všechny větve až do posledního proutku byly tak bohatě ověšeny zlatým třásněním jehněd, že se hluboko skláněly k zemi pod tíží drahocenného zlatohlavu. Dech se tajil při pohledu na ni ... A bříza hovořila s větrem, koketně se natřásala, pohybovala větvemi jako zlatými záclonami – a byla jako malá tanečnice, která se nasytila potlesku vlhkých dlaní smyslně vzrušeného publika – a vyšla si za město na mez před les, aby svůj nejkrásnější tanec věnovala oslavě jara, slunce i procitlé země ... Bylo ticho do daleka – a já se díval. Jen díval ...“

Také literární obrázky zapracované do kapitol „Dražinovské hory“ (psána v letech 1922 – 1923) přesvědčí o specificky vrbovském nahlédnutí stromů. Kapitola „Smrk“ je z takových, které obrazí poetično vztahu člověka k stromu, „*milosti tvůrčí chvíle básníkovy*“ a vůbec vši existence. „*Ale trvalo ještě hodnou chvíli,*“ píše básník, „*než jsem pochopil, že právě tomuto smrku byl svěřen úkol, aby ke mně promluvil za všechny své bratry po lese, ba za všechny jehličnaté stromy Dražinovské hory a prozradil mi jejich tajemství – pověděl o jejich štěstí, kterým je obdařila příroda, ale které odepřela člověku k neskonalé jeho bolesti a smutku. (...)* Takový opomíjený a přezíraný smrk, pouhý strom – a v očích tak mnohých nic víc než dřevo – a zatím ve skutečnosti ztěles-

nění mystéria, člověkem právě tak touženého jako jemu nepochopitelného ... Zdánlivě stvoření bezcitné, připoutané k jedinému místu a zakleté do zoufalé samoty – a zatím úplný a dokonalý svět sám pro sebe a v sebe uzavřený, kterému člověk může jenom záviděti jeho přeskvělé a soběstačné osamocení ... Nevím, a proto také nemohu říci, jak dlouho jsem stál v borovém lese před všedním a zcela obyčejným smrkem, který se mi tak znenadání projevil a dal mi poznat celý svůj vnitřní obsah ... Ale to vím, že jsem toho dne odcházel z lesa potichu a s hlavou nízko na prsa skloněnou. S tesknou závistí v srdci a bohatší o poznání, že na této zemi není nic tak nepatrného, aby si nezasloužilo obdivu a lásky, a nic tak chudého – aby nemohlo zahanbiti člověka svou štědrostí.“ Jana Vrba tímto poznáváme znovu o něco důkladněji.

Strom prostředníkem básníkovy filozoficko-etické výpovědi

18

„... tím jsem dospěl k přesvědčení, že příroda i život jsou veliká kniha, které nikdy nikdo nedočte, poněvadž každým dnem v ní přibývá nespočetně stránek. Jenom několik jich jsem zachytil, a byl bych velmi rád, kdyby se mi podařilo jimi dovést každého, kdo přečte, ke svému poznání:

Že kolem nás není nic starého a známého, nýbrž všechno nové a věčně nepoznané, všechno bohatší, než tušíme, všechno dost moudré, aby nás mohlo znovu a znovu poučiti, všechno naplněné několikerým obsahem, že nelze vyčerpati ...“ J. V.

V předešlé části stati jsme poukázali na básníkův niterný vztah k stromům. Na příkladu už citovaných Vrbových myšlenek inspirovaných jednou smrkem, druhdy břízou podpoříme neomylné tvrzení Jaroslava Vaníčka: „Vrba nás učí být v přírodě básníky i filozofy.“ Zdůrazněme „i filozofy“, neboť sám Vrba takovým opravdu je: v přírodě vždycky básník a vždycky filozof.

Strom vzbuzuje v lidském jedinci analogii lidského duchovního růstu, jeho moudrosti a krásy bytí, také analogii stromu života celých rodů a v neposlední řadě (možná i intuitivně) analogii prastromů na prehistorickém počátku pozemského života.

I takto inspirativním je strom v životopisné básnické epeji „Borovice“. Třebaže autor i pozdější nakladatelští redaktoři prezentují knihu jako román, jde o poezii v próze do vzniku „Borovice“ (1924) v evropské literatuře nevidanou. A opět: tím, kdo ji napsal, je bezustánlivě vždycky básník a bezustánlivě vždycky myslitel. A také etik. Právě „Borovici“ totiž zanechal Vrba v českém krásném písemnictví takové filozoficko-etické bohatství, že v každém příštím desetiletí („Borovice“ vyšla osmkrát, přičemž zatím poslední vydání ilustroval neopakovatelným způsobem Cyril Bouda) podmiňovalo nadčasovou aktuálnost díla. Ostatně už v „Autorově nespokojeném doslovu“ Vrba vyjeví, že to byly právě a jen a jen etické pohnutky, které ho vedly k vytvoření nového, „druhého života“ borovice: Vrba si povšimne v kmene stromu vichřicí poškozeného a dřevaři poraženého zásmolce, kterým se začíná hniloba. „*Snad to bylo nemístné*“, svěřil se autor v doslovu, „*že mne pronikla lítost, že mne přemohl soucit se stromem, který byl vyřaděn z tábora života. Ale právě to bylo nejulastnější příčinou, že jsem zrovna o takové borovici napsal knížku.*“

Borovice ostatně byla Vrbovým nejoblíbenějším stromem už od mládí a není tudíž tolik překvapivé, že v románu-básnické epeji dorostla až v prizma, určující některé další Vrbovy umělecko-intelektuální průniky do podstaty reálného světa. Z těch patří k nevýznamnějším postižení nelinerálního vývoje society druhu homo sapiens sapiens, v konkrétním případě překrývání neolitu ještě mezolitem a už dobou bronzovou.

Sama Vrbova vyústění filozoficko-etická jsou neotřesitelná. „*Borovička cítila, že současně přijímá i dává, a že je sladko tak činiti. Přijímati bylo příjemné a dobré, ale dávatí zdálo se jí ještě sladší a nutnější, neboť všechno kolem jí napovídalo a naznačovalo, že to je vlastně jediným smyslem bytí a jedinou jeho slávou.*“ Ta sláva je o to mocnější a o to víc povznášející, když sobectví „*je nejmocnější silou v celé přírodě a zůstane jí, dokud bude země trvati a slunce nevyhasne*“. Tvořící etik Vrba jde ovšem mnohem dál a sotva kdo tak bude polemizovat s tvrzením Marie Fišerové, že Jan Vrba se soustřeďuje v pronikavé básnické intuici, která prý odhaluje rostlinnou psychologii. S takovou básnickou intuicí Vrba nikterak nešetří a rozdává básnickou nadsázku po hrstech: „*I byla v té chvíli radost borovice nevýslovná, neboť nemohlo*

býti nejmenší pochyby o tom, že k ní konečně sestoupila nejvyšší milost, jaká může navštívit strom – že bude poprvé v životě kvést a zrát.“

Jan Vrba je ovšem znalcem a milovníkem celé přírody. Případ od případu dokonce pěstuje se stromem osobitě důvěrný vztah. Takový strom mu je živou existencí, která má své radosti i smutky, která má svůj osud jako jej má člověk. Skrže svou poetickou a zantropomorfovanou dendrologií se Vrba opakovaně vyrovnává i s věčným fenoménem, jakým je smrt.

„... nade všecko jsem si zamiloval třešni ptáčnici, kterou jsem měl nejraději ne když v plné slávě kvetla, ale když už přecházelo jarní vzrušení, když v lehkých poryvech vánku se snášely bělostné květní plátky v tisících k zemi. (...) Tehdy jsem často usedal, díval se na třešni ptáčnici a cítil jsem, že mezi námi dvěma je nějaký tajemný bratrský vztah – že si máme něco říci. A celá ta dlouhá léta bylo mezi námi teplé, srdečné a hluboké mlčení, jaké právě musí býti mezi člověkem a stromem.“ Črtu-obrázek „Vyvrácený strom“ vřadil Jan Vrba do „Tajemného světa“ dopsaného deset let po „Borovici“. Ptáčnice stojí dlouhá léta na samém okraji břehu hlubokého úvozu. Kteréhosi roku několik dnů i nocí přšlo tak vydatně, že když se strhla vichřice, břeh se i s ptáčnicí sesul. Strom odkryl kořenovou soustavu a v tu chvíli – říká básník o stromu – vyslovil své hluboké poznání: Co v záři sluneční se jeví, není celá pravda. Viditelný svět je jenom přeludem. Složitější život je ve tmách, úpornější práce v hlubinách země. Tam pracují pokorně kořeny. I ty máš kořeny předoucí své dílo tak pokorně, že o nich ani nevíš ...

„Nebylo ve mně smutku, když jsem naposledy šel od třešně ptáčnice – jenom veliký úžas a teskná touha, aby také mně bylo dopřáno vysloviti tak plně a mocně celý obsah svého života, až i mne vichřice vyvrátí z půdy ...“

Filozofující básník a etik Vrba využil „Tajemného světa“ nejen k postižení nenadálé smrti způsobené tragédií. V knize básní v próze vylíčí též osud stromu umírajícího sešlostí věkem. Črta-obrázek se ostatně jmenuje „Umírající strom“ a básník v ní rozvíjí variace na čas a jeho podoby.

To v horském lese stojí stoletá jedle, již kulisou je kapradinový porost vyvolávající iluzi zapomenutého zde pravěku. Snad i proto si jedle neuvědomovala, že po dnešku

přichází zítřek. „*Pro ni bylo stále jenom ‚dnes‘ – a ani ne dnes, nýbrž ‚nyní‘*“. Kterého si jara procitla jedle ze zimní strnulosti, a přihlásila se choroba, hryzavé mravenčení pod kůrou. A právě až v tomto utrpení si jedle uvědomila, že existuje také „bylo“ a také „bude“. „Bylo“ neznepokojovalo, zato „bude“ se pojednou proměnilo „*v bezednou propast, která je horší než nic, a přece nekonečně obsáhlejší než všechno*“. Bylo to „bude“ děsivé. Když se kůra oddělila od kmene, „bylo“ a „bude“ se neproniknutelně smísilo. Ne už jedle, ale mrtvý strom zuboženě trčel v lese plném radostného života.

Umělecky vyjádřená analogie s člověkovým duševním vyzráváním a přehodnocováním jeho času, jeho existence, koresponduje s Vrbovou základní myšlenkovou linií, podle níž je dáno bratrství a sesterství všeho, co zrodily země i Země, potažmo příroda. S Vrbovou poezií v próze se vnoříme do nenapodobitelného duchovního světa, jehož hodnoty formovala zejména příroda a zase příroda. Tvůrce Vrba, třebaže navenek v denním žití diskutér s nesmlouvavou argumentací a takřka patologickou neústupností, v tomto duchovním světě přechází docela vše svou nesmírnou křehkostí, pokorou, pokorou ... Stačí jen povšimnout si, kolikrát Jan Vrba neváhá použít substantiva „milost“. Zná milost tvůrčí chvíle básníkovy, nejvyšší milost, jaká mohla potkat strom, jenž bude poprvé kvést a zrát, milost jarní kopulace zvěře a milost oplodnění ... Opravdu až svébytný, soběstačný, přísně vymezený svět Jana Vrby.

Vnější svět ne vždy Vrbovi milostí oplácel. Snad nejobtížněji bylo renomovanému autorovi v padesátých letech minulého století, kdy i do nakladatelské praxe pronikl oficiální materialistický světonázor, který tendenčně snižoval hodnotu každé odlišnosti. Tak přírodní prozaik Jaromír Tomeček, Vrbův mladší následovník, v doslovu k výboru „*Toulky přírodou*“ (SNDK, Praha 1955) odsoudil Vrba za to, že „*mnoho přírodních jevů idealizuje a vidí je okem romantika*“, čímž se přirozeně liší „*od dnešního nazírání na přírodu, neboť je ochoten povýšit přírodu téměř na neomylné božstvo*“. Zvláště neslitovně Tomeček napadl Vrbovu tvůrčí metodu antropomorfizace a filozofii bratrství: „*... srovnává jednání živočišstva s jednáním lidí, aby pokáral lidské vady a vyzvedl schopnosti zvířat. Názorů tohoto druhu najdeme v jeho díle mnoho, ale s těmi právě nemůže dnešní přírodověda a věda lesnická souhlasit. Jsou překonány.*“ Je ke cti Marie Fišerové, když ještě v pětapadesátém roce dokázala Tomečkovi opono-

vat a Vrba ohodnotit v opačném a příznivém duchu: „*U Vrby došly vzácného spojení svěží lyrická impresionistická vloha a nevšední vypravěčský dar s pronikavou znalostí odbornou, přírodovědeckou i lesnickou, a z tohoto spojení vzešla řada prozaických čísel přírodní lyriky i epiky obdivuhodně vyzrálých, jednolitých ve svém obsahu, cítění i výrazu, plném často světélkujícího lyrismu, která mají své ojedinělé postavení v naší literatuře.*“ (Z doslovu k sedmému vydání „**Bažantnice**“, ČS, Praha 1955.)

22

Ještě na konci padesátých let se do této „malé války o Vrbu“ vložil Jaroslav Vaníček, který při jiné příležitosti připomenul, že Jan Vrba je přesvědčen, že vyrovnanost a čistota pohledu na život v přírodě je specificky česká národní vlastnost, kterou je třeba rozvíjet a posilovat tak národní charakter.

Víc než půlstoletí uplynulé od skonu mistra zpracování přírodní tematiky k potěše i poučení těch opravdu nejšířších čtenářských vrstev se ve světle mimořádné životnosti Vrbova díla (takový „**Les**“ vyšel patnáctkrát!!) nezdá být tak přílišným časem.

Miroslav Vejlupek (Čerchovský)

Slovo k životu a dílu Jana Vrby básníka

MiradiX

Přebal a grafická úprava Miroslav Vejlupek jr.

Vydal MiradiX s. r. o., Písek, Pražská 288

V Písku, v listopadu 2012

Technická redakce Miroslav Vejlupek jr.

První vydání.

Vyšlo ve formátu PDF.

24 stran. 142 kB

ISBN 978-80-87777-00-8

© Miroslav Vejlupek (Čerchovský)